

Lamatos piliakalniai kultūrinio kraštovaizdžio kaitos kontekste

Mantas Užgalis

Šilutės Hugo Šojaus muziejus
Lietuvininkų g. 4, LT-99185, Šilutė, Lietuva
Šilutė Hugo Sheu Museum, Lithuania
behindender@gmail.com

Straipsnyje analizuojama Lamatos piliakalnių raida kultūrinio kraštovaizdžio raidos kontekste. Aptarus Šilutės–Priekulės–Švėkšnos apylinkėse (VI a. pab.?) VII–XIII a., anot kai kurių tyrėjų, veikusio etnokultūrinio Lamatos darinio susiformavimo ir etninės priklausomybės kontroversijas, detaliau nagrinėjama paleogeografinės aplinkos bei derlingų ir nederlingų dirvožemių įtaka piliakalnių pasiskirstymui ir to pasiskirstymo pokyčiams I tūkst. ir II tūkst. pradžioje. Galiausiai analizuojamos atskirų Lamatos piliakalnių funkcinės paskirties pokyčiai po XIII a., kai dabartinės Lietuvos teritorijoje piliakalniai nustojo būti naudojami kaip gynybiniai įtvirtinimai.

Reikšminiai žodžiai: Lamata, piliakalniai, kultūrinis kraštovaizdis, paleogeografinė aplinka, dirvožemiai.

The Lamata Hillforts in the Context of the Cultural Landscape's Transformations

The subject of this study is Lamata land hillforts in the context of transformations of cultural landscape. Before starting examine the main topic of this article there will be short summary about controversies of formation and ethnical dependencies of the microregion between Šilutė–Priekulė–Švėkšna in western Lithuania which, according to some scholars, had been existing as an ethnocultural Lamata construct in the (end of 6th?) 7th–13th centuries. The main goal of the article is to examine the influence of the paleogeographical environment and fertile and non-fertile soils for an allocation and allocation changes of the Lamata hillforts in the 1st millenium and in the beginning of the 2nd millenium AD. Finally, there is examine the functional transformations of Lamata hillforts after 13th century – the period when hillforts in Lithuania territory ceased to be used as a defensive fortifications.

Keywords: Lamata, hillforts, cultural landscape, palaeogeographical environment, soils.

Įvadas

Piliakalniai yra išraiškingiausi priešistorinio kultūrinio kraštovaizdžio elementai Lietuvoje. Ne išimtis yra pietvakarių Lietuvoje esantys Šilutės–Švėkšnos–Priekulės apylinkių archeologijos paminklų grupei priskirtini piliakalniai. Nors Lietuvoje piliakalniai, anot Algirdo Girininko, atsirado I tūkst. pr. Kr. pirmajame ketvirtyje (2013, p. 152, 154), aptariamoje teritorijoje, turimais duomenimis, pirmieji piliakalniai buvo įrengti tik I tūkst. po Kr. pradžioje (Baubonis, Zabiela, 2005b, p. 10, 18, 24, 30; Bliujienė, 2012a, p. 19; 2012b, p. 76)¹ ir

¹ 2011 m. vykdytų Skomantų piliakalnio ir papėdės gyvenvietės archeologinių žvalgymų metu buvo padaryti penki gręžiniai rytiniame piliakalnio šlaite, kuriame dėl gamtinių veiksnių ir vėlesnės antropogeninės veiklos yra nuslinkęs ir tebeslenka piliakalnio rytinio pylimo kultūrinis sluoksnis, užklodamas ankstyvesnius sluoksnius ir papėdės gyvenvietės kultūrinį sluoksnį.

Išanalizavus gręžinių mėginius (pavyzdžiui, BIS3) buvo išskirti 5 skirtingi kultūrinio sluoksnio horizontai. Pirminis paviršius iki pradedant naudoti piliakalnį, remiantis ¹⁴C metodu, datuotas 410 m. pr. Kr.–10 m. po Kr. (Vs-2151). Virš šio sluoksnio fik-

dalis jų, kaip spėjama, buvo naudojami iki pat istorinių laikų XIII a. (žr. Baubonis, Zabiela, 2005a, p. 424–433; 2005b, p. 6–33) ar net XIV a. vidurio². Tai laikotarpis, kurio pradžia tiriamoje teritorijoje sutampa su vakarų baltų pilkapių kultūrą (žr. Tautavičius, 1987, p. 86–88) pakeitusios Vakarų Lietuvos kapų su akmenų vainikais (I–V a.) kultūros įsigalėjimo laikotarpiu (žr. Michelbertas, 1986, p. 238; Tautavičius, 1996, p. 74; Jovaiša, 1997, p. 54, 62; Šimėnas, 1997, p. 49–50). Nykstant minėtai materialinei kultūrai, jos pietinėje dalyje, vienu tyrėjų teigimu, VI a. pabaigoje–VII a. atsirado savarankiškas Lamatos etnokultūrinis darinys, kuris buvo nepriklausomas nuo šiaurinėje dalyje atsiradusio Kuršo (Bliujienė, 2003, p. 122–137; 2004, p. 61–78; Tautavičius, 1968, p. 5–11; 1996, p. 77–81; Vaškevičiūtė, 2007, p. 278–282; Jovaiša, Vaškevičiūtė, 2003, p. 75–76). Tačiau yra tyrėjų, kurie neįžvelgia Lamatos etnokultūrinio savarankiškumo ir priskiria ją kuršiams (Volkaitė-Kulikauskienė, 1970, p. 242–246), skalviams (Volkaitė-Kulikauskienė, 1987, p. 188–191; 2001, p. 130–134) arba žemaičiams (Sembritzki, 1926, p. 6; Zabiela, 1997, p. 214). Kadangi su Lamata siejamoje teritorijoje archeologijos paminklai, įskaitant piliakalnius, nėra tolygiai ir kompleksiskai ištirti, nė vienos iš minėtų versijų negalima be išlygų priimti ar atmesti.

Šiame straipsnyje atsiribojama nuo išsamesnio Lamatos etnokultūrinės priklausomybės problematikos nagrinėjimo, pripažįstant, kad šiam mikroregionui vis dėlto buvo būdingi saviti materialiosios kultūros bruožai (Bliujienė, 2004). Taip pat atkreiptinas dėmesys, jog I–XII a. tiriamoje teritorijoje archeologijos paminklai geografiniu požiūriu buvo pasiskirstę gana kompaktiškai, o nuo kitų etnokultūrinių darinių teritoriją skyrė labai aiškūs neapgyvendintų teritorijų (dykrų) plotai (Tučas, 2012, p. 97). Todėl nesvarbu, ar Lamatoje nuo VI a. pabaigos–VII a. gyveno atskira gentis, ar tik didesnių lokaliųjų kultūrinių skirtumų turėję kuršiai, skalviai ar žemaičiai, atskirti gana aiškių geografinių barjerų (dykrų).

Lamatos susiformavimas ir jos ribos X–XIII amžiuje

Nagrinėjant Lamatos piliakalnių kultūrinio kraštovaizdžio raidą, būtina apibrėžti jos teritorijos ribas. Deja, tai galime padaryti tik hipotetiškai. Be to, iki VII a. nebuvo susiformavusi ir pati Lamata, kurios būsima teritorija pagal materialiąją kultūrą I–VII a. priklausė Vakarų Lietuvos kapinynų kultūros pietinei daliai, kuri nuo šiaurinės, būsimų kuršių teritorijos dalies kultūriškai nesiskyrė (Tučas, 2012, p. 98–100).

Pietinės Vakarų Lietuvos kapinynų srities ir vėliau jos vietoje atsiradusios Lamatos etnokultūrinės srities archeologijos paminklų, kartu ir piliakalnių raidą I–XII a. pirmoje pusėje detaliausiai yra kartografavęs Rolandas Tučas (2012, p. 97–121, pav. 13–21). Iš autoriaus sudarytų žemėlapių aiškiai matyti, kad tiriamos teritorijos ribos I–V a. laikotarpiu keitėsi labiausiai. Jau VII a. žemėlapyje pažymėta susiformavusi Lamatos teritorija, kurios ribos iki pat XII a. pirmos pusės mažai pakito. Tiksliai X–XII a. Lamatos teritorija šiaurės vakarinėje dalyje išsiplėtė ir peržengė Minijos upę, sprendžiant iš to, kad, kaip spėjama, vėl buvo pradėtas naudoti anksčiau apleistas Pleškučių kapinynas (Tučas, 2012, pav. 13–21). Toks Lamatos šiaurės vakarinių ribų išsiplėtimas yra abejotinas, nes minimas kapinynas nėra detaliau ištirtas, todėl nepakanka įrodymų nustatyti, ar jis buvo apleistas ir vėl naudotas X–XII a. Be to, atliktų negausių archeologinių tyrimų duomenys Pleškučių kapinyną leidžia datuoti tik II a. antra puse–IV a. viduriu (plg. Tamulynas, 1998, p. 220–224; Bezenberger, 1914, s. 149–156).

suota šlaito erozija po pirmojo piliakalnio apgyvendinimo etapo, datuota (¹⁴C) 2750–2250 m. pr. Kr. (Vs-2148). Aukščiau buvo su piliakalnio egzistavimo baigiamuoju etapu siejamas kultūrinio sluoksnio horizontas (Bliujienė, 2012a, p. 11, 19; Bliujienė *ir kt.* 2012, p. 116, 120, 126–127). Taigi neatmestina tikimybė, kad Skomantų piliakalnis galėjo būti pradėtas apgyvendinti ne anksčiau kaip I tūkstm. pr. Kr. pabaigoje ir ne vėliau kaip I a. po Kr. Tačiau šiam teiginiui patvirtinti arba paneigti reikėtų detalesnių tyrimų. Turimais duomenimis, ¹⁴C metodu buvo patikslinta tik Vanagių piliakalnio apgyvendinimo pradžios data. Piliakalnis datuotas 49 m. pr. Kr.–81 m. po Kr. (Vs-1361) (Girininkas, Zabiela, 2003, p. 306). Todėl labiausiai tikėtina, kad piliakalnis pradėtas naudoti nuo I a.

² 2011 m. paleobotaniniai žiedadulkių tyrimai rodo, kad Skomantų aplinkoje buvo išplitę javai. Tačiau, remiantis žiedadulkių tyrimais, XIV a. antroje pusėje Skomantų apylinkėse vyko miškų regeneracija, kuri gali būti susijusi su Skomantų piliakalnio ir gretimų gyvenviečių apleidimu. Taigi Skomantų piliakalnis su gyvenvietėmis iki pat XIV a. vidurio ar kiek vėlesnio laikotarpio buvo apgyvendintas (Bliujienė *ir kt.* 2012, p. 101–102, 116–117, 122, 129–130, 134–135).

Svarų indėlį apibrėžiant X–XIII a. Lamatos ribas ir kartografuojant archeologinius objektus yra įnešęs Vladas Žulkus (Žulkus, Klimka, 1989, p. 21–26, pav. 8; Žulkus, 2004, p. 44–45, pav. 7). Turimi, nors ir ne itin gausūs ir patikimi, archeologiniai duomenys autoriui leido išskirti minimo laikotarpio smulkesnius Lamatos administracinius vienetus, kurių svarbiausias politinis administracinis visos žemės centras buvo Skomantų piliakalnis (Žulkus, 2004, p. 45). Tokie teritoriniai vienetai vėlyvajame geležies amžiuje dažniausiai turėjo būti administruojami iš piliakalnių³.

Anot V. Žulkaus, vakarinė Lamatos riba buvo Minijos upė, nes tarp jos ir Kuršių marių nerasta jokių vikingų laikų paminklų (Žulkus, 2004, p. 45). Tiesa, turimais duomenimis, minima teritorija buvo negyvenama ir visą I–XIII a. laikotarpį (plg. Tučas, 2012, pav. 13–21; Žulkus, 2004, pav. 7). Šiaurinė žemės riba ėjo Minijos intako Agluonos žemupiu, Aisės ir Veiviržo aukštupiais ir pastarosios upės intako Šalpės aukštupiu. Nors tyrėjas pažymi šiaurės rytiniame žemės krašte buvus gerai įtvirtintą Norgėlių–Mataičių piliakalnį (Žulkus, 2004, p. 45), jis atsidūrė už žemėlapyje išskirtų žemės ribų (Žulkus, 2004, pav. 7) (plg. 1 pav.). Nuo šios vietos Lamatos rytinė riba ėjo į pietus link Graumenos, Ašvos ir Tenenio aukštupių iki Šyšos aukštupio. Toliau į rytus buvo upių ir upelių ištakos ir driekiesi dideli miškai. Pietrytines ribas žymėjo Lazduonėnų apylinkių prie Šyšos upės gyvenvietės, o šios upės tėkmė sudarė pietinę žemės ribą (Žulkus, 2004, p. 44–45, pav. 7).

Šiame straipsnyje atsiribojama nuo detalesnio tiriamoje teritorijoje gyvenusių bendruomenių etnogenezės problematikos nagrinėjimo, o dėmesys telkiamas į minimoje teritorijoje buvusių piliakalnių kultūrinio kraštovaizdžio raidos problematiką. Pasirinktos daugiausia kultūros paminklų apimančios, palyginti su kitais tyrėjais, R. Tučo pasiūlytos hipotetinės X–XII a. pirmos pusės šiaurinės, rytinės ir pietinės Lamatos teritorijos ribos (Tučas, 2012, pav. 17–21). Kadangi dešiniajame Minijos krante Lamatos šiaurės vakarinėje dalyje esančio Pleškučių kapinyno naudojimas tiriamu laikotarpiu yra abejotinas ir neatmestina tikimybė, jog teritorijos gyventojai galėjo kontroliuoti Minijos upę kaip svarbų prekybos ir komunikacijos kanalą, remdamiesi V. Žulkumi (žr. Žulkus, 2004, pav. 7), pagrindine Lamatos skiriamąja riba vakaruose laikysime Minijos upę (plg. 1–4 pav.)⁴.

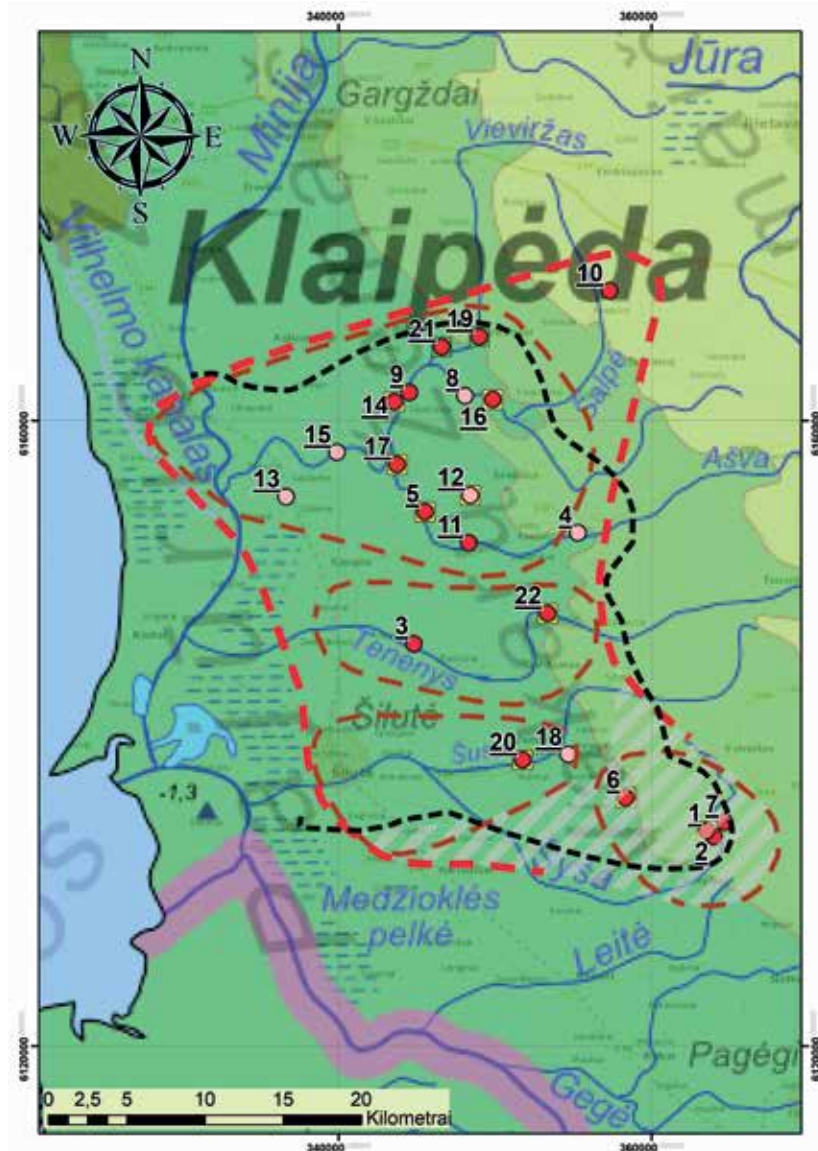
Lamatos piliakalniai ir paleogeografinė aplinka

Prieistoriniais laikais gamtinė aplinka darė milžinišką įtaką žmonių gyvenimui ir su antropogenine veikla susijusių objektų, kartu I–XIII a. Šilutės–Švėkšnos–Priekulės apylinkėse veikusių piliakalnių pasiskirstymui. Deja, iki šiol nesant pakankamai archeologinių tyrimų, sunku atskleisti tiriamo mikroregiono piliakalnių vidinę raidą ar jų paskirties transformacijas. Tiriamas arealas yra archeologiškai geriau pažįstamas iš laidojimo paminklų. Tačiau daugelis Lamatos piliakalnių yra datuoti tik pagal išorinius požymius ar jų aplinkoje rastus atsitiktinius radinius, kai kur piliakalnių datavimą pagrįsti leidžia netoli esančių tirtų laidojimo paminklų datuota medžiaga⁵.

³ V. Žulkus, nagrinėdamas X–XIII a. išsikristalizavusius mažesnius Lamatos teritorinius vienetus, jų konkrečiai neįvardija, o nagrinėdamas tokio pat administracinio lygmens teritorinius vienetus pietinėse kuršių žemėse, juos įvardija kaip pilių apygardas (Žulkus, 2004, p. 48, 50). Tačiau gana dažnai pasitaiko, kad akivaizdžiai pilių apygardų lygmens teritorinius darinius sudariusios kelios bendruomenės neturėjo nė vieno piliakalnio (Tučas, 2012, p. 63). Lamatos atveju tai pasakytina apie Šilutės apylinkėse nuo romėniškojo laikotarpio esantį gausų kapinynų kompleksą, šalia kurio arti nėra aptikta jokio piliakalnio, galinčio būti potencialiu administraciniu centru. Tačiau ši vietovė galėjo būti administruojama ir kitokiu būdu. Tiesa, pasitaiko ir ginčytinų bandymų šiai vietovėi kaip administracinį centrą priskirti apie 7 km į rytus nutolusį Venckų piliakalnį (Tučas, 2012, p. 119–120, pav. 21). Tokiu atveju „pilies apygardos“ terminas nėra tinkamas. Todėl šiame straipsnyje prioritetą bus skiriamas platesniam – valsčiaus terminui.

⁴ Tiesa, yra nustatyta, kad Lietuvos teritorijoje esanti Nemuno deltos dalis pradėjo formuotis ne anksčiau kaip prieš 1000–1200 m. Iki tol jos, Krokų lankos, gretimų apylinkių, įskaitant Minijos deltą, vietoje tyvuliavo didesnė Kuršių marių įlanka, kurią supo lagūnos su pradėjusiomis formuotis Aukštumalos, Rupkalvių (Žalgirių) ir kt. pelkėmis (Damušytė, 2011, p. 131–133). Kadangi Nemuno deltos, įskaitant Minijos deltą, kraštovaizdis buvo ir yra nuolat kintantis, ir vėlyvojo geležies amžiaus laikotarpiu Lamatos žemės vakarinių ribų negalime itin tiksliai apibrėžti.

⁵ Pavyzdžiui, plg.: netirtą I tūkstm. po Kr. pradžia–II tūkstm. po Kr. pradžia datuojamą Paulaičių piliakalnį (Baubonis, Zabiela, 2005b, p. 18–19) su greta jo esančiais Paulaičių (UK 3366) (I–III a., VIII–XIII a.) ir Nikėlių (UK 3366) kapinynais (II–VI a., IX–XII a.) (Rimantienė (red.), 1977, p. 72–73, 86).

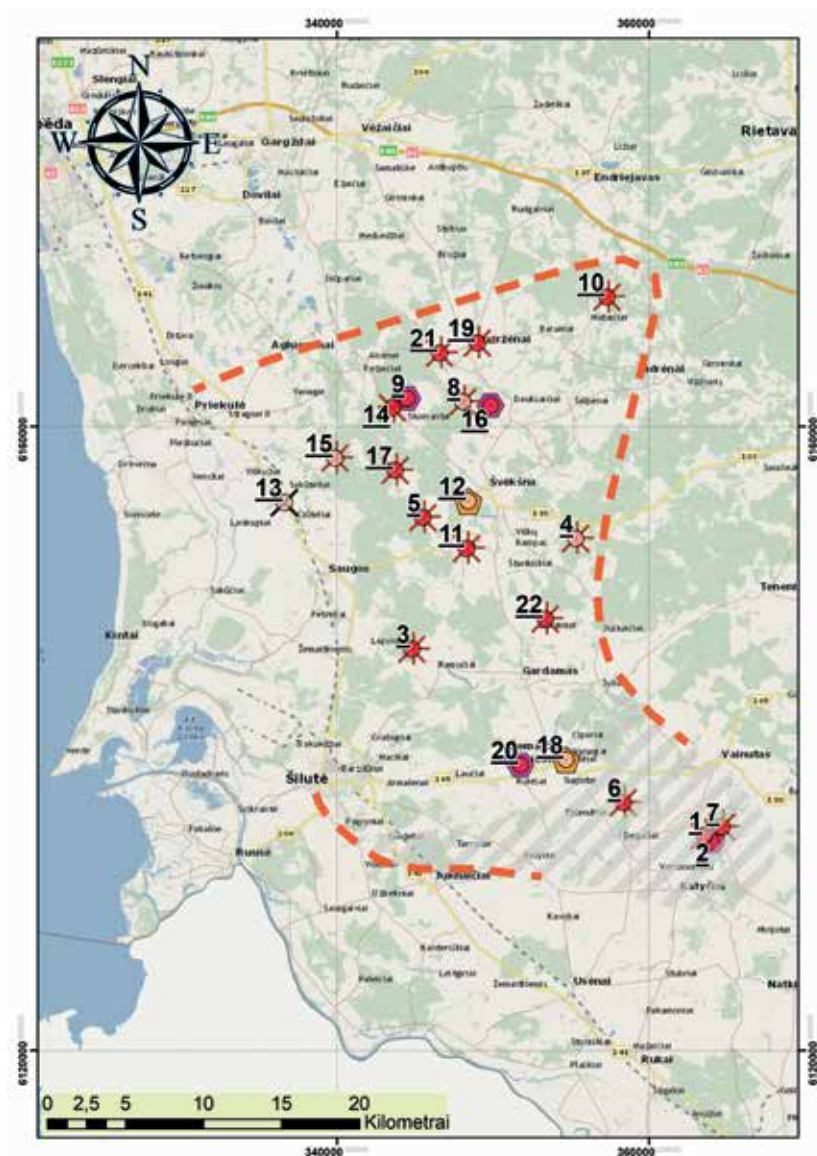

1 pav. Spėjamos Lamatos ribos X–XIII a. ir piliakalniai (sutartiniai ženklai (5 pav.), piliakalnių pavadinimai ir datavimas (lentelė)). Sudarė M. Užgalis. Žemėlapis pagrindas: [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/lt/4/4f/LietuvosGeografija.png>> [žiūrėta 2018 m. kovo 7 d.]

Fig. 1. Hypothetical borders of Lamata in the 10th–13th centuries and hillforts (legend (fig. 5), names and dating of the Lamata hillforts (table 1)). Composed by M. Užgalis. Map based on: [interactive]. Available at: <<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/lt/4/4f/LietuvosGeografija.png>> [accessed on 7 March 2018].

Reikia pripažinti, kad Šilutės–Švėkšnos–Priekulės apylinkėse didžiulę reikšmę pasirenkant vietas piliakalniais įrengti turėjo upių tinklai, kurių krantų kyšuliuose ir yra visi tyrinėjami piliakalniai. Neatsitiktinai didžiausią jų koncentraciją matome šiaurinėje tiriamos teritorijos dalyje, kur yra tankiausias upių tinklas (prie Minijos intako Veiviržo ir pastarojo intakų Šalpės ir Ašvos). Šioje teritorijoje iš viso aptikta 14 piliakalnių. Leidžiantis į pietus prie kito Minijos intako, Tenenio, žinomi tik du piliakalniai – Žakainiai ir Eidaičiai (1 pav.). Dar labiau į pietus didžiausio Šyšos intako – Šusties baseine lokalizuojami Vanagių ir Venckų piliakalniai. Pietrytinėje tiriamos teritorijos, kurios priklausomybė VII–XIII a. Lamatai kelia daugiausia abejonių (Tučas, 2012, p. 113, 120), dalyje Šyšos aukštupio baseine vienas šalia kito telkiasi Akmeniškių, Akmeniškių II ir Lazduonėnų piliakalniai bei kiek atokiau, apie 6 km į šiaurės vakarus nuo jų esantis Juodžių piliakalnis (1 pav.).

1231 m. pirmą kartą istoriniuose šaltiniuose paminėtas Lamatos (Lammato) (*Scriptores*, 1861, p. 737) vietovardis lingvisto K. Būgos kildinamas iš indoeuropietišką šaknį turinčio žodžio *lāma* (latv.), *ломь* (rus.), reiškiančio pelkę, liūną (Būga, 1959, p. 255). Toks vietovardžio kildinimas gerai atitinka ir dabartinę tiriamos teritorijos kraštovaizdį.

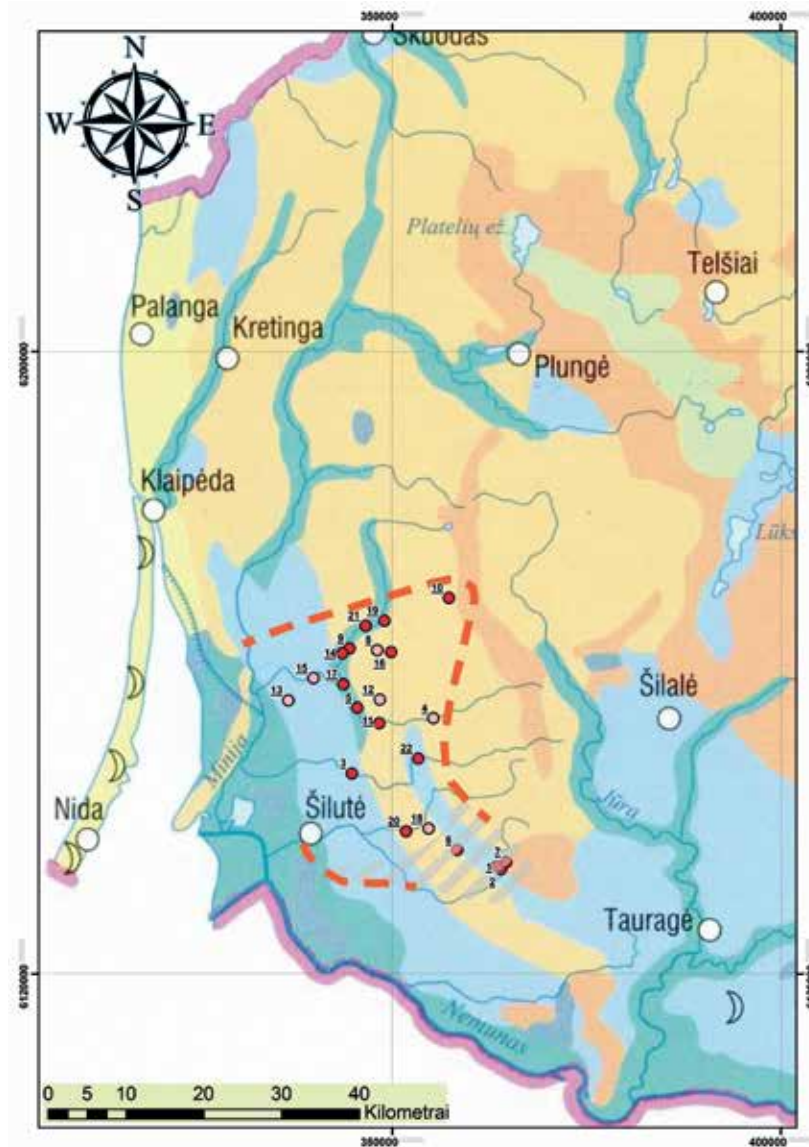

2 pav. Lamatos piliakalnių naudojimo paskirties pokyčiai po XIII a. (sutartiniai ženklai (5 pav.), piliakalnių pavadinimai ir datavimas (lentelė)). Sudarė M. Užgalis. Žemėlapis pagrindas: [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.maps.lt/map/#>> [žiūrėta 2018 m. kovo 7 d.]

Fig. 2. Changes of use of the Lamata hillforts after the 13th century (legend (fig. 5), names and dating of the Lamata hillforts (table 1)). Composed by M. Užgalis. Map based on: [interactive]. Available at: <<http://www.maps.lt/map/#>> [accessed on 7 March 2018].

Didžioji dalis Lamatos teritorijos su piliakalniais yra limnoglacialinėse bei moreninėse lygumose. Veiviržo aukštupio ir Ašvos žemupio baseinuose į kiek labiau išsiskiriančias aliuvines lygumas įsiterpiančiuose krantų kyšuluose buvo įrengti net šeši žinomi piliakalniai, tarp jų ir pats didžiausias Skomantų piliakalnis. Į vakarus driekėsi per visą piliakalnių naudojimo laikotarpį minimoje teritorijoje neapgyvendintos Minijos upės aliuvinės ir pelkinės lygumos (3 pav.). Jos pradėjo formotis tik pirmaisiais amžiais po Kr., kai Minijos upės sąnašos maždaug nuo Priekulės apylinkių pradėjo kauptis pietų kryptimi (Žulkus, Klimka, 1989, p. 22). Į pietus nuo Lamatos taip pat yra pelkinės ir aliuvinės lygumos, suformuotos Nemuno atšakos Rusnės (3 pav.). Šioje teritorijoje yra skalviams priskiriamas V–VIII a. datuojamas Rubokų kapinynas (Šimėnas, 1996, p. 127–129; Tučas, 2012, pav. 17, 18).

Nuo gamtinės aplinkos vikingų laikotarpiu labai priklausė ir gyventojų tankis. Lamatoje vienai gyvenvietei teko vidutiniškai apie 12–13 km². Artimiausiose šiauriau buvusiose ir tankiausiai apgyvendintose Kuršo žemėse Pilsote – 8 km² ir Mėguvoje – 11 km². Toliau į šiaurę prie jūros buvusiose Duvzarėje – 12 km², Pamaryje (lat. Piemare) – 20 km², Bandavoje – 16 km², Ventavoje – 20 km² (plg. Žulkus, 2004, p. 45, 48, 54, 56, 62, 65). Taigi Lamatai rezultatas gana geras, žinant faktą, jog Kuršas tuo metu, palyginti su kitomis Lietuvos ir Latvijos teritorijomis, buvo apgyvendintas tankiau (Žulkus, 2004, p. 65).

3 pav. Lamatos piliakalniai ir paleogeografinė aplinka (sutartiniai ženklai (5 pav.), piliakalnių pavadinimai ir datavimas (lentelė)). Sudarė M. Užgalis. Žemėlapis pagrindas: Baltrušaitis, Čeponis (kartograf.). 2017. Lietuva. Reljefo kilmė ir žemėvaizdžiai, 1:1 500 000. *Žemė. Geografijos atlasas mokyklai*. Vilnius, p. 10

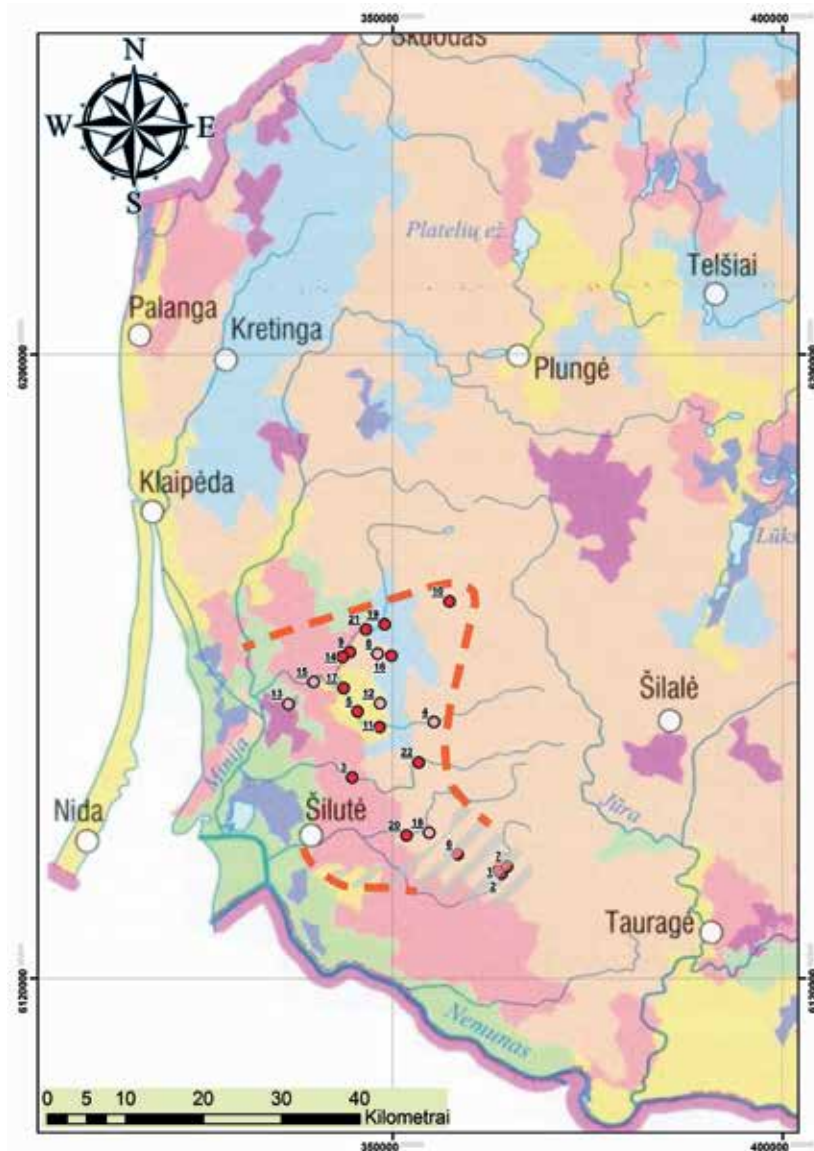
Fig. 3. Lamata hillforts and palaeogeographical environment (legend (fig. 5), names and dating of the Lamata hillforts (table 1)). Composed by M. Užgalis. Map based on: Baltrušaitis, Čeponis (mapped by) 2017. Lithuania. Relief origin and topographic maps, 1:1 500 000. *Žemė. Geografijos atlasas mokyklai*. Vilnius, p. 10.

Lamatos piliakalnių pasiskirstymo skirtingų dirvožemių zonose kaita

Gana svarbus vaidmuo nustatant Lamatos piliakalnių raidą I tūkst. ir II tūkst. pradžios kultūrinio kraštovaizdžio kaitos kontekste tenka dirvožemiams. Senesniais tyrimais yra nustatyta, kad 53 % visų archeologijos paminklų, vikingų laikotarpiu žinomų Vakarų Lietuvos teritorijoje, buvo susitelkę derlingesnio dirvožemio teritorijoje (Genys, 1989, p. 130). Deja, šių duomenų nebus galima adekvačiai palyginti su naudojamais šiame straipsnyje, kuriame bus operuojama ne visų Lamatos archeologijos paminklų, bet tik piliakalnių ir jų įtakoje buvusių gyvenviečių pasiskirstymo derlingo ir nederlingo dirvožemio zonose duomenimis.

Yra manoma, kad vikingų laikotarpiu teritorijų apgyvendinimui pietų Kurše didesnės įtakos turėjo ne geriausia dirvožemių turinčių vietų, o geresnę apsaugą nuo priešų galinčių pasiūlyti vietų pasirinkimas. Todėl žmonės dažnai apsigyvendavo prie upių esančiose kalvose ir jų papėdėse. Ten pastatytose ir pačios gamtos geriau apsaugotose pilyse ir papėdžių gyvenvietėse buvo lengviau įrengti įtvirtinimus⁶. Toliau nuo svarbesnių centrų įsikūrę

⁶ Įtvirtintos piliakalnių papėdžių gyvenvietės arba jų dalys yra vadinamos papiliais (žr.: Baubonis, Zabiela, 2005a, p. 6).

4 pav. Lamatos piliakalniai ir paleogeografinė aplinka (sutartiniai ženklai (5 pav.), piliakalnių pavadinimai ir datavimas (lentelė)). Sudarė M. Užgalis. Žemėlapis pagrindas: Baltrušaitis, Čeponis (kartograf.) 2017. Lietuva. Dirvožemiai, 1:1 500 000. *Žemė. Geografijos atlasas mokyklai*. Vilnius, p. 18

Fig. 4. Lamata hillforts and palaeogeographical environment (legend (fig. 5), names and dating of the Lamata hillforts (table 1)). Composed by M. Užgalis. Map based on: Baltrušaitis, Čeponis (mapped by) 2017. Lithuania. Dirvožemiai, 1: 1 500 000. *Žemė. Geografijos atlasas mokyklai*. Vilnius, p. 18.

kaimai dažniausiai būdavo apsupti miškų ir praktikavo lydininę žemdirbystę, kuriai dirvožemio struktūra didelės įtakos neturėjo (Žulkus, 2004, p. 66).

Su tokia nuostata galime sutikti tik iš dalies. Lamatos teritorijoje, be piliakalnių, jų papėdžių gyvenviečių ir papilių, nėra rasta atokiau esančių gyvenviečių. Nepaisant šių sunkumų ir labai plačios daugelio piliakalnių chronologijos⁷, galime sąlyginai nustatyti piliakalnių su jų papėdžių gyvenvietėmis ir papiliais išsidėstymo santykį derlingo ir nederlingo dirvožemio srityse I tūkst. ir II tūkst. pradžios laikotarpiams⁸. Lamatos vakarinėje dalyje piliakalnių su papėdžių gyvenvietėmis aptinkama labai nederlingų ir nederlingų dirvožemių zonose, kur

⁷ Dėl archeologinių tyrimų duomenų nebuvimo arba trūkumo dauguma Lamatos piliakalnių, išskyrus Skomantų (žr. išnašas Nr. 1–2) ir iš dalies Vanagių (žr. išnašą Nr. 1, 10), yra datuojami remiantis išorinių bruožų analize.

⁸ Daug neaiškumų kelia šalia Šilutės nuo romėniškojo laikotarpio iki XIII a. buvęs kapinynų kompleksas, kurio artimoje aplinkoje nėra rasta gyvenviečių. Todėl dėl gyvenviečių nebuvimo ši teritorija negali būti įtraukta į piliakalnių ir kitų gyvenviečių palyginamąją apskaitą.

Sutartiniai ženklai	
	Spėjamos Lamatos ribos X - XIII a. (pagal V. Žulkų)
	Spėjamos Lamatos ribos X - XIII a.
	Spėjamos Lamatos ribos X - XII a. I pus. (pagal R. Tučą)
	Spėjamos valsčių (pilių apygardų) ribos XI - XII a. I pus. (pagal R. Tučą)
	Neaiškios kultūrinės priklausomybės teritorija X - XII a. I pus. (pagal R. Tučą)
	Piliakalniai (I tūkst. - II tūkst. prad.)
	Piliakalniai (I tūkst.)
	Piliakalnio papėdės gyvenvietė (-ės)
	Piliakalnio papilys (-iai)
	Apleisti piliakalniai
	Piliakalniai dalinai paveikti intensyvios antrinės antropogenizacijos
	Piliakalniai stipriai paveikti intensyvios antrinės antropogenizacijos
	Sunaikinti piliakalniai
Reljefo kilmė ir žemėvaizdžiai:	
	priešpaskutinio (Riso) apledėjimo kalvotos moreninės aukštumos
	priešpaskutinio apledėjimo moreninės lygumos
	paskutinio (Vjurno) apledėjimo kalvotos aukštumos
	paskutinio apledėjimo moreninės lygumos
	ledo tirpsmo vandens suformuotos (fluvioglacialinės) lygumos
	prieledyninių ežerų (limnoglacialinės) lygumos
	jūrinė lyguma
	upių suformuotos (alluvinės) lygumos
	pelkinės lygumos
	pajūrio ir žemyninės kopos
	karštinės įdubos ir duburiai
Vyraujantys dirvožemiai:	
	rudžemiai
	išplautžemiai
	palvažemiai
	balkšvažemiai
	smėlžemiai
	jaurazemiai
	šlynžemiai
	durpžemiai
	salpžemiai

5 pav. Sutartiniai ženklai
Fig. 5. Legend.

vyrauja smėlžemiai (*Arenosols*⁹), jaurazemiai (*Podzols*) (Šleiny, Motuzas, 2009a, p. 277; Šleiny, Motuzas, 2009b, p. 279) ir pasitaiko įmirkusio šlynžemio (*Gleysol*) (Vaisvalavičius, 2009, p. 281) (4 pav.). Rytinėje ir pietrytinėje Lamatos dalyje piliakalnių su papėdžių gyvenvietėmis ir papiliais aptinkama derlingų balkšvažemių (*Albeluvisols*) ir išplautžemių (*Luvisols*) zonose (Šleiny, Motuzas, 2009c, p. 274; Šleiny, Motuzas, 2009d, p. 269) (plg. 1, 4 pav.). I tūkst. m. tiriamoje teritorijoje iš viso buvo 22 piliakalniai, iš kurių 11 turėjo savo papėdžių gyvenvietes arba papilius. Skomantai turėjo netgi 2 papėdžių gyvenvietes, o Vyskupiškiai netgi 2 papilius (plg. Baubonis, Zabiela, 2005a, p. 424–433; 2005b, p. 6–33; Akmeniškų piliakalnis II (UK 33334); Bliujienė, 2012a, p. 3–4, 6). Susumavę turimus duomenis, iš viso žinome 35 gyvenvietes, iš kurių 14 piliakalnių, 5 papėdžių gyvenvietes ir 3 papiliai buvo derlingoje rytinėje Šilutės–Švėkšnos–Priekulės apylinkių dalyje. Taigi I tūkst. m. tiriamoje teritorijoje apie 63 % piliakalnių su papėdžių gyvenvietėmis ir papiliais buvo susitelkę derlingose žemėse. Tačiau atmetus derlingoje pietrytinėje tiriamos teritorijos dalyje buvusius 4 abejotinos etninės priklausomybės piliakalnius su

⁹ Dirvožemių pavadinimai pagal FAO (angl. *Food and Agriculture Organization*) taksonomiją.

dviem papėdžių gyvenvietėms (Juodžių, Akmeniškų, Akmeniškų II, Lazduonėnų), derlingų teritorijų gyvenviečių skaičius sumažėja iki 55 %.

Nustojus naudoti I tūkstm. pagal išorinius bruožus datuojamus Gedikų, Lekių, Pavilnučio, Sakūtėlių, Stanikaičių ir Vanagių¹⁰ piliakalnius (Baubonis, Zabiela, 2005b, p. 8, 16, 20–21, 28), Lamatoje iki II tūkstm. pr. liko tik 16 naudojamų piliakalnių ir 12 papėdžių gyvenviečių, įskaitant papilius. Šiuo laikotarpiu nederlingose žemėse liko 5 piliakalniai ir 4 papėdžių gyvenvietės. Derlingose teritorijose buvo 11 piliakalnių, 5 papėdžių gyvenvietės ir 3 papiliai (plg. Baubonis, Zabiela, 2005a, p. 424–433; 2005b, p. 6–33; Bliujienė, 2012a, p. 3–4, 6) (1–2, 4 pav.). Apibendrinami galime teigti, jog vėlyvojo vikingų ir ikivalstybinio laikotarpio Lamatos derlingose žemėse telkėsi apie 68 % arba, atmetus anksčiau minėtą abejotinos etninės priklausomybės teritoriją, 59 % piliakalnių su jų įtakoje buvusiomis gyvenvietėmis.

Kaip matome, vėlyvuojų vikingų ir ikivalstybinio laikotarpio Lamatoje įvyko nežymus piliakalnių ir kitų gyvenviečių persigrupavimas į derlingų dirvožemių teritorijas¹¹. Žinome, kad viduriniame ir vėlyvajame geležies amžiuje Vakarų Lietuvos regionas išsiskyrė iš rytinės Lietuvos dalies palankesnėmis žemdirbystei sąlygomis bei glaudesniais ryšiais su pažangesniais kraštais. Tai galėjo lemti gerokai ankstyvesnę ir pažangesnę dvilaukės, vėliau trilaukės žemdirbystės įsitvirtinimą (Tučas, 2008, p. 6). Lamatos atveju vėlyvuojų vikingų ir ikivalstybinio laikotarpio minėtoms tendencijoms dar sustiprėjus, tai galėjo lemti ir piliakalnių su jų aplinkoje buvusiomis gyvenvietėmis persiskirstymą į derlingesnes žemes. Tačiau tai galėjo lemti ir specifinės vietinės gamtinės sąlygos. Lamatos vakarinėje dalyje vyraujančių skurdžių dirvožemių srityje esantis reljefas yra ir kiek lėkštesnis negu rytinėje dalyje. Ten per derlingų dirvožemių sritis driekiasi Minijos upės intakų Veiviržo, Tenenio, Šyšos aukštupiai su gilesniais slėniais, kurių krantų kyšuliai yra tinkamesni piliakalniams įrengti. Matyt, šis faktorius vikingų laikotarpiu, sustiprėjus poreikiui dar stipriau įtvirtinti piliakalnius, bus lėmęs, kad didesnis nuošimtis piliakalnių buvo naudojami būtent rytinėje Lamatoje. Beje, pats didžiausias piliakalnis ir spėjamas visos Lamatos politinis centras Skomantai buvo įrengtas nederlingo dirvožemio zonos pakraštyje, besiribojančiame su derlingesnio dirvožemio zona (4 pav.), ir buvo apgyvendintas I–XIV a. vidurio laikotarpiu.

Piliakalnių vaidmuo smulkesniuose Lamatos teritoriniuose vienetuose

Yra žinoma, kad piliakalniai, be savo gynybinės paskirties, dažnai teritorinėms bendruomenėms buvo prekybos ir gamybos ar teritorijų administraciniai ir politiniai centrai (Baubonis, Zabiela, 2005a, p. 9). Kartais visas šias funkcijas galėjo apimti ir vienas piliakalnis. Dėl archeologinių tyrimų stokos labai sunku nustatyti, kurie Lamatos piliakalniai buvo ekonominiai, o kurie administraciniai ir politiniai centrai.

Vėlyvuojų vikingų laikotarpiu atskiri tyrėjai jau ryžosi išskirti atskiras Lamatos sritis, vadinamas pilių apygardomis arba valsčiais. Antai, V. Žulkus X–XIII a. kaip vieną svarbiausių Lamatos politinių ir administracinių centrų įvardija Skomantų pilį su visomis jos įtakoje buvusiomis gyvenvietėmis prie Veiviržo upės¹². Už kelių kilometrų į pietus nuo Skomantų tyrėjas išskiria Paulaičių kompleksą su gerai įtvirtintu Paulaičių piliakalniu (Žulkus, 2004, p. 45). Pastarasis, motyvuojant gana mažu atstumu iki Skomantų, gali būti priskirtinas ir Skomantų valsčiui (pilies apygardai) (Tučas, 2012, p. 119). Dar du kompleksai, pasak V. Žulkaus, yra Lamatos pietuose, šalia Rusnės intako Šyšos. Vieną iš jų sudaro trys piliakalniai, iš kurių geriausiai įtvirtintas Lazduonėnų pilia-

¹⁰ Vanagių piliakalnis pagal išorinius bruožus yra datuojamas tik iš dalies, nes ¹⁴C metodu yra nustatyta tik piliakalnio apgyvendinimo pradžios data 49 BC–81 AD cal (Vs-1361). Todėl labiausiai tikėtina, kad piliakalnis pradėtas naudoti nuo I a. (Girininkas, Zabiela, 2003, p. 306). Nežinant Vanagių piliakalnio apleidimo laikotarpio, jis priskirtinas pagal išorinius bruožus I tūkstm. datuojamiems piliakalniams (Baubonis, Zabiela, 2005b, p. 28).

¹¹ Tiesa, Lietuvos, Latvijos ir net Estijos pajūrio regionuose yra nustatyta panaši archeologijos paminklų (laidojimo paminklų, gyvenviečių, piliakalnių bei pavienių radinių) persigrupavimo tendencija ir ankstesniais ankstyvojo metalų bei senojo geležies amžiaus laikotarpiais, kai, tobulėjant žemdirbystės technologijoms, žmonės vietoj lengviau įdirbamų, tačiau smėlingų ir nederlingų dirvožemių palaipsniui vis sparčiau įsisavindavo derlingus, tačiau primityvesnei žemdirbystei neįveikiamus molingus dirvožemius (Bagdanavičiūtė, Marmaitė, Valiūnas, 2004, p. 155).

¹² Naujausių tyrimų duomenimis, Skomantų piliakalnio papėdės gyvenvietė buvo apgyvendinta iki XII–XIII a. (Bliujienė, 2012a, p. 76).

kalnis. Jame buvo vietinės reikšmės centras, kurio kelios vietos buvo apgyvendintos (Akmeniškiai, Juodžiai, Katyčiai) (plg. Žulkus, 2004, p. 45; Žulkus, Jarockis, 2013, p. 157). Kitas centras taip aiškiai nėra įvardijamas. Tačiau iš ankstesnių autoriaus publikacijų galime spėti, kad tai buvo vikingų ir ikivalstybinu laikotarpiu naudotas 6 kapinynų kompleksas Šilutės apylinkėse (Žulkus, Klimka, 1989, p. 24).

R. Tučas į smulkesnius teritorinius vienetus – valsčius, suskirstė ir kartografavo XI–XII a. antros pusės Lamatą (Tučas, 2012, pav. 21). Jis išskyrė 4 Lamatos valsčius, kurių centrai buvo geriausiai įtvirtintuose piliakalniuose: 1) Skomantų; 2) Venckų (?); 3) Lazduonėnų; 4) Žakainių arba Eidaičių) ir atskirą Norgėlų bendruomenę (Tučas, 2012, p. 117–121).

Didelę įtaką tankesniai gyvenviečių tinklui šiaurinėje Lamatos dalyje susidaryti ir Skomantams tapti visos žemės centru turėjo kaimynystė su kuršiais. Pilsoto ir Lamatos žemes vieną nuo kitos skyrė vos 10 km negyvenama teritorija, o iš Žardės–Laistų pro Stragnus, Skomantus ir Švėkšną Žemaitijos link ėjo svarbus sausumos prekybinis kelias (Genys, 1996, p. 100–103).

XIII a. į rytinę Baltijos regiono dalį atsikrausę vokiečių kariniai vienuolių ordina, vykdydami kolonizacinę politiką, sutrikdė, o ilgainiui ir visiškai pakeitė vikingų laikotarpiu vakarų baltų pasaulyje susiformavusią politinę ir teritorinę konjunktūrą. Vokiečių ordino¹³ vykdytos politinės ir karinės akcijos XIII a. antroje pusėje sukėlė žmonių migracijas, ištuštinusias kuršių žemes ir kiek vėliau privertusias migruoti vakarų žemaičius bei lietuvius, dėl to anksčiau tarp genčių egzistavusios negyvenamos teritorijos prasiplėtė, labiausiai rytų kryptimi. XIV a. pietinėse kuršių žemėse ir Lamatoje labai sumažėjo gyventojų tankumas, tai netiesiogiai patvirtina labai sumažėjęs kapinynų skaičius XIV–XV a. (Žulkus, 2004, p. 204–205).

Lamatos piliakalniai po XIII amžiaus

XIII a. yra Lamatos piliakalnių naudojimo pabaigos laikotarpis, kurio metu dar galėjo būti naudojami mažiausiai aštuoni piliakalniai (1–2 pav.) (Baubonis, Zabiela, 2005a, p. 424, 426, 428, 432; 2005b, p. 6, 14, 24, 32 (lentelė)). Vėlesniais laikais smarkiai keičiantis buvusios Lamatos teritorijos kultūriniam kraštovaizdžiui, didžioji dalis, net 15 buvusių piliakalnių buvo apleisti ir nepatyrė stipraus antrinės antropogenizacijos¹⁴ poveikio (2 pav.). Žinoma, ir pastarieji patyrė vienokį ar kitokį žmogaus veiklos poveikį, tačiau jis nebuvo intensyvus, stiprus ir pastovus, kad kardinaliai pakeistų piliakalnių išvaizdą. Toliau Lamatoje galime išskirti piliakalnius, iš dalies patyrusius intensyvios antrinės antropogenizacijos poveikį. Tokiems galime priskirti Mockaičių, Šiūparių, Venckų, Akmeniškų II piliakalnius. Pavyzdžiui, Venckų piliakalnio buvęs griovys yra užlygintas, pylimas stipriai nuardytas arimų, tačiau dar yra išlikusi nepaliesta piliakalnio aikštelė (Baubonis, Zabiela, 2005b, p. 30; Akmeniškų piliakalnis II (UK 33334)). O stipriai intensyvios antrinės antropogenizacijos paliestų piliakalnių faktiškai didžioji dalis arba visas plotas yra praradę pirminę išvaizdą. Tai Šilutės rajone esantys Pavilnučio ir Vanagių piliakalniai. Pavilnučio piliakalnis faktiškai iš visų pusių suardytas arimų, šlaitai lyginti buldozeriu (Baubonis, Zabiela, 2005b, p. 20). Vanagių piliakalnį stipriai performavo šiaurės vakarinėje ir šiaurės rytinėje dalyse XVIII–XX a. pirmojoje pusėje stovėję dvaro pastatai, kurių likusios pamatų žymės. Vakarinio šlaito viršutinė dalis dirbtinai pastatinta. Piliakalnis apardytas per jįėjusių kelių, šiaurinis šlaitas nuplautas upelio (Baubonis, Zabiela, 2005b, p. 28). Pabaigai būtina paminėti visiškai sunaikintą Sakutėlių piliakalnį, kurio buvimo vietą gana sunku įrodyti, nes piliakalnis XIX a. pabaigoje buvo nukastas tiesiant Klaipėdos–Šilutės plentą. Dabar jo vietoje abipus plento likusi iki 3 m aukščio medžiais apaugusi kalvelė nuolaidžiais šlaitais (Baubonis, Zabiela, 2005b, p. 20) (2 pav.).

¹³ Iki 1237 m. pagoniški Rytų Baltijos regiono genčių nukariavimo ir kolonizavimo procese svarbiausią vaidmenį vaidino Vokiečių ir Kalavijuočių ordina. Po 1236 m. pralaimėto Saulės mūšio Kalavijuočių ordinas neatsigavo. Nustojo egzistavęs kaip savarankiška organizacija 1237 m., kai susijungė su Vokiečių ordinu ir tapo jo šaka, žinoma Livonijos ordino pavadinimu (Gudavičius, 1999, p. 38, 43–45).

¹⁴ Šiame straipsnyje stipriai antrine antropogenizacija bus laikomas procesas, kurio metu piliakalniai, pasibaigus jų kaip gynybinių įtvirtinimų naudojimui laikotarpiui, buvo panaudoti žmonių dar kartą, bet kitokiems tikslams, labai stipriai pakeičiant ankstesnę jų išvaizdą. Pavyzdžiui, pasibaigus piliakalnių naudojimui laikotarpiui, dalis jų virto dvarvietėmis, kiti buvo suarti ir panaudoti kaip dirbami laukai ir t. t.

Lentelė. Lamatos piliakalnių datavimas

Table. Dating of the Lamata hillforts.

Numeris žemėlapiuose	Piliakalnis	Datavimas
1	Akmeniškiai	I tūkstm. po Kr.–XIII a.
2	Akmeniškiai II	I tūkstm. po Kr.–II tūkstm. po Kr. pr.
3	Eidaičiai	I tūkstm. po Kr.–II tūkstm. po Kr. pr.
4	Gedikai	I tūkstm. po Kr.
5	Jomantai	I tūkstm. po Kr. pr.–II tūkstm. po Kr. pr.
6	Juodžiai	I tūkstm. po Kr.–II tūkstm. po Kr. pr.
7	Lazduonėnai	I tūkstm. po Kr.–XIII a.
8	Lekiai	I tūkstm. po Kr.
9	Mockaičiai	I tūkstm. po Kr.–XIII a.
10	Norgėlai	I tūkstm. po Kr.–XIII a.
11	Paulaičiai	I tūkstm. po Kr. pr.–II tūkstm. po Kr. pr.
12	Pavilnutis	I tūkstm. po Kr.
13	Sakūtėliai	I tūkstm. po Kr. (?)
14	Skomantai	I tūkstm. pr. Kr. pab. (?)/I–XIV a. vid.
15	Stankaičiai	I tūkstm. po Kr.
16	Šiūpariai	I tūkstm. po Kr. pr.–XIII a.
17	Uokasai	I tūkstm. po Kr.–II tūkstm. po Kr. pr.
18	Vanagiai	I tūkstm. po Kr.
19	Veiviržėnai	I tūkstm. po Kr.–XIII a.
20	Venckai	I tūkstm. po Kr. pr.–II tūkstm. po Kr. pr.
21	Vyskupiškiai	I tūkstm. po Kr.–II tūkstm. po Kr. pr.
22	Žakainiai	I tūkstm. po Kr.–XIII a.

Išvados

- Šilutės–Švėkšnos–Priekulės apylinkių archeologijos paminklų grupei, kuri (VI a. pab.?) VII–XIII a. istoriografijoje žinoma kaip Lamata, priskirtini piliakalniai buvo naudojami I–XIII a. (XIV a. vid.) laikotarpiu. Nors istoriografijoje iki šiol nėra vienodos nuomonės dėl Lamatos etninės priklausomybės, kai kurie tyrėjai mano joje X–XIII a. laikotarpiu susiformavus atskirus valsčių (pilių apygardų) teritorinius vienetus, kurie dažniausiai buvo valdomi iš piliakalniuose įrengtų pilių. Pats reikšmingiausias visos Lamatos politinis ir administracinis centras su gyvenvietėmis lokalizuojamas Skomantų piliakalnyje. Tankesnį gyvenviečių tinklą turėjusioje šiaurinėje žemės dalyje buvusius Skomantus kirto svarbus kuršių žemės Pilsoto–Žemaitijos prekybinis sausumos kelias.
- Palyginti su I tūkstm., II tūkstm. pradžioje Lamatoje juntama neryški piliakalnių su jų aplinkoje buvusiomis gyvenvietėmis persiskirstymo į derlingesnes žemes tendencija. Tai galėjo lemti kiek padidėjusi pažangesnės dvilaukės, o vėliau ir trilaukės žemdirbystės reikšmė. Taip pat tai galėjo lemti sutapimas, kad rytinėje, derlingesnėje Lamatos dalyje Minijos upės intakų Veiviržo, Tenenio, Šyšos aukštupiai su gilesniais slėniais turėjo daugiau krantų kyšulių, tinkamesnių piliakalniams įrengti ir jų įtvirtinimams stiprinti, tai darėsi vis aktualiau vikingų laikotarpiu.
- XIII a. nustojus naudoti piliakalnius, didžioji dalis Lamatos piliakalnių buvo apleisti ir nebeapatyrė intensyvios antrinės antropogenizacijos poveikio. Mockaičių, Šiūparių, Venckų ir Akmeniškų II piliakalniai patyrė dalinį intensyvios antrinės antropogenizacijos poveikį. Pavilnučio ir Vanagių piliakalniai tą poveikį patyrė visiškai, o Sakūtėlių piliakalnis XIX a. pabaigoje buvo nukastas per jį tiesiant Klaipėdos–Šilutės plentą.

Šaltiniai

- Akmeniškių piliakalnis II (UK 33334). *Kultūros vertybių registras*, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://kvr.kpd.lt/#/static-search-results/////////33334/////1>> [žiūrėta 2018 m. kovo 7 d.].
- Bliujienė A. 2012a. *Skomantų (23775) piliakalnis su vakarine ir pietrytine papėdės gyvenvietėmis, Klaipėdos r., Veiviržėnų seniūnija ir Ėgliškių–Andulių (5269) kapinyno Kretingos r. 2011 m. archeologinių žvalgymų ataskaita*. Vilnius. Kultūros paveldo centro paveldosaugos biblioteka, f. 39, ap. 1, b. 2272.
1861. *Scriptores rerum Prussicarum*, I. Leipzig.

Literatūra

- Baubonis Z., Zabiela G. (sud.). 2005a. *Lietuvos piliakalniai: atlasas*, 1. Vilnius.
- Baubonis Z., Zabiela G. (sud.). 2005b. *Lietuvos piliakalniai: atlasas*, 3. Vilnius.
- Bezenberger A., 1914. Gräberfeld bei Pangessen, Kr. Memel. *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia*. 23/1, Königsberg, s. 149–156.
- Bliujienė A. 2003. A micro-region between Šilutė–Priekulė and Švėkšna in Western Lithuania or alternatively Lamata Land according to archaeological data. *Archaeologia Lituana*, 4, p. 122–137.
- Bliujienė A. 2004. Lamata – mikroregionas, etnokultūrinė sritis ar niekieno žemė tarp kuršių ir skalvių? *Kultūros paminklai*, 11, p. 61–78.
- Bliujienė A. 2012b. Skomantų piliakalnio ir papėdės gyvenvietės žvalgymai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011 metais*. Vilnius, p. 75–77.
- Bliujienė A., Stančikaitė M., Kisieliene D., Mažeika J., Taraškevičius R., Szwarczewski P., Messal S., Kusiak J., Stakėnienė R. 2012. Skomantai hill-fort in Western Lithuania: A case study on habitation site and environment. *Archaeologia Baltica*, 17, p. 101–135.
- Būga K. 1959. *Rinktiniai raštai*, 2. Vilnius.
- Damušytė A. 2011. *Lietuvos pajūrio geologinė raida poledynmečiu*. Daktaro disertacija. Fiziniai mokslai, geologija (05 P). Vilnius.
- Genys J. 1989. Miestų kūrimosi Vakarų Lietuvoje klausimu. *Vakarų baltų archeologija ir istorija*. Klaipėda, p. 128–137.
- Genys J. 1996. Prekybos keliai: Lietuvos pajūris – Vidurio Lietuva vėlyvajame geležies amžiuje. *Vidurio Lietuvos archeologija: etnokultūriniai ryšiai*. Vilnius, p. 98–105.
- Girininkas A. 2013. *Ankstyvasis metalų laikotarpis*. Lietuvos archeologija, 2. Klaipėda.
- Girininkas A., Zabiela G. 2003. Žvalgomieji tyrinėjimai Žemaičių Naumiesčio apylinkėse. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*. Vilnius, p. 302–307.
- Gudavičius E. 1999. *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius.
- Jovaiša E. 1997. Senasis geležies amžius: paminklai ir kultūros. *Istorija*, XXXVI. Vilnius, p. 48–65.
- Jovaiša E., Vaškevičiūtė I. 2003. Baltų gentys. *Lietuva iki Mindaugo*. Vilnius, p. 67–89.
- Bagdanavičiūtė I., Marmaitė I., Valiūnas J. 2004. Lietuvos pajūrio apgyvendinimas proistorėje: geologinio substrato įtakos tyrimai naudojant GIS. *Lietuvos archeologija*, 26, p. 149–160.
- Michelbertas M. 1986. *Senasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius.
- Rimantienė R. (red.). 1977. *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, 3. Vilnius.
- Sembritzki J. K. 1926. *Geschichte der Königlich Preussischen See- und Handelsstadt Memel*. Memel.
- Šimėnas V. 1996. Rubokų kapinyno tyrinėjimai 1994 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais*. Vilnius, p. 127–129.
- Šimėnas V. 1997. Vakarų ir rytų baltų ribos kaita archeologijos duomenimis. R. Volkaitė-Kulikauskienė (red.). *Vakarų baltai: etnogenezė ir etninė istorija*. Vilnius, p. 39–67.
- Šleinys R., Motuzas A. 2009a. Smėlžemiai (*Arenosols*). A. Motuzas (sud.). *Dirvotyra*. Vilnius, p. 274–277.
- Šleinys R., Motuzas A. 2009b. Jaurazemiai (*Podzols*). A. Motuzas (sud.). *Dirvotyra*. Vilnius, p. 277–279.
- Šleinys R., Motuzas A. 2009c. Balkšvažemiai (*Albeluvisols*). A. Motuzas (sud.). *Dirvotyra*. Vilnius, p. 272–274.
- Šleinys R., Motuzas A. 2009d. Išplautžemiai (*Luvissols*). A. Motuzas (sud.). *Dirvotyra*. Vilnius, p. 267–269.
- Tamulynas L. 1998. Pleškučių–Pangėšų kapinyno žvalgomieji tyrinėjimai 1997 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*. Vilnius, p. 219–224.
- Tautavičius A. 1968. *Lietuvos archeologijos paminklai. Lietuvos pajūrio I–VII a. kapinynai*. Vilnius.
- Tautavičius A. 1987. Vakarų baltų pilkapių kultūra. *Lietuvių etnogenezė*. Vilnius, p. 86–88.
- Tautavičius A. 1996. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius.

- Tučas R. 2008. Rytų ir Vakarų Lietuvos teritorinio apgyvendinimo skirtumai viduriniame ir vėlyvajame geležies amžiuje. K. Kilkus (red.). *Geografija*, 44 (1). Vilnius, p. 1–8.
- Tučas R. 2012. *Lietuvos teritorijos apgyvenimo raida I–XII a.* Daktaro disertacija. Fiziniai mokslai, geografija (06 P). Vilnius.
- Vaisvalavičius A. 2009. Šlynžemiai (*Gleysols*). A. Motuzas (sud.). *Dirvotyra*. Vilnius, p. 279–281.
- Vaškevičiūtė I. 2007. Tautų kraustymosi ir baltų genčių sklaidos laikotarpis. G. Zabiela (red.). *Geležies amžius*. Lietuvos istorija, II. Vilnius, p. 173–297.
- Volkaitė-Kulikauskienė R. 1970. *Lietuviai IX–XII amžiais*. Vilnius.
- Volkaitė-Kulikauskienė R. 1987. Lietuviai IX–XII amžiuje. Lietuvių tautybės susidarymas. R. Volkaitė-Kulikauskienė (red.). *Lietuvių etnogenezė*. Vilnius, p. 183–199.
- Volkaitė-Kulikauskienė R. 2001. *Lietuva valstybės priešaušriu*. Vilnius.
- Zabiela G. 1997. Lamatos žemė. *Vakarų baltai: etnogenezė ir etninė istorija*. Vilnius, p. 211–217.
- Žulkus V. 2004. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius.
- Žulkus V., Jarockis R. 2013. *Vikingų laikai ir ikivalstybinis laikotarpis*. Lietuvos archeologija, IV. Klaipėda.
- Žulkus V., Klimka, L. 1989. *Lietuvos pajūrio žemės viduramžiais*. Lietuvos istorija. Vilnius.

The Lamata Hillforts in the Context of the Cultural Landscape's Transformations

Mantas Užgalis

Summary

The subject of this study is the Lamata land hillforts in the context of the transformations of the cultural landscape. These hillforts belonged to the Šilutė-Švėkšna-Priekulė archaeological monuments group and were used during the 1st–13th (middle of the 14th) centuries AD. This territory, according to historiographic data, was known as Lamata from the 7th (late 6th?) to the 13th centuries. Although there is no unanimous opinion about the ethnical dependence of Lamata in modern historiography, some scholars distinguish smaller territorial units of Lamata as existing during the 10th–13th century AD period, the so-called castle districts or volosts (Lith. *valsčius*), which were mostly managed from the hillforts. The most significant political-administrative center of the entire Lamata is located in the Skomantai hillfort, including its satellite settlements. The northern part of this land, having a higher density of settlements, including Skomantai, was crossed by the Kuronian lands of Pilsotas – Samogitia's main trade route.

In a comparison with data from the 1st millennium, there is a slight tendency of relocation of the Lamata hillforts and their satellite settlements into more fertile lands during the beginning of the 2nd millennium. This could have been caused by the increased importance of the more advanced agricultural cultivation methods, such as two-field or three-field systems, which were developed later than slash-and-burn farming. This could have also been caused by the coincidence that in the more fertile eastern part of Lamata, there were the tributaries of the Minija river, such as the uprivers of Veiviržas, Tėnėnys, and Šyša, having deeper valleys and the protuberances of riverbanks more suitable for building hillforts and fortifying them – hillforts that were further strengthened during the Viking ages.

From the 13th century, the Lamata hillforts were no longer used as defensive fortifications. Most of them were abandoned and no longer experienced any intensive secondary anthropogenic impact. In Mockaičiai, Šiūpariai, Venckai, and Akmeniškiai, 2 hillforts experienced partial impact of intensive secondary anthropogenization. Meanwhile, the Pavilnutis and Vanagiai hillforts fully suffered such impact, while the Sakūtėliai hillfort was dug over and destroyed during the Klaipėda-Šilutė road construction works in the end of the 19th century.